

Лілія Фоміна
Ізмаїл

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ КОД ХУДОЖНЬОЇ МОВИ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

У статті порушуються актуальні питання мовотворчості Миколи Вінграновського. Основна увага зосереджується на виявленні та характеристиці специфічних синтаксичних структур, з'ясовуються їх ідейно-естетичні функції у віршах поета.

Ключові слова: художня модель, текст, генеза, концепт, поетичний синтаксис.

Вагомість ліричного доробку М. Вінграновського загально визнана. Постає поета в літературі останніх десятиліть дещо особна з огляду на «глибокий ідеалізм» творчості, що дозволив йому свого часу «подолати межі, гальмівні традиції соцреалістичної естетики, в нелегких зводинах із якими продовжують перебувати чи не всі інші його літературні ровесники» [1, с. 135]. Художній доробок митця репрезентує собою взірць позачасової поезії, «чистої» лірики. У період входження в літературу з її соціальними пріоритетами поет свідомо відмежував свою творчість від соціоцентризму, стверджуючи актуальну значимість вічних загальнолюдських істин, репрезентуючи автономію мистецтва слова як суверенної духовної субстанції.

Останніми роками спостерігаємо особливе зацікавлення з боку літературознавців постагтю М. Вінграновського, а відтак і наявність широкого діапазону рецепції та оцінок його поезії. Різні аспекти дослідження творчості митця репрезентовано в критичних працях С. Богдан, О. Гальчук, І. Дзюби, Ю. Коваліва, В. Моренця, В. Слапчука, Л. Талалая, Л. Тарнашинської, Т. Цілінко та ін., котрі обсервують образні концепти в його семіосфері та актуалізацію ним різних культурних контекстів, з'ясовують проблеми просторової організації лірики тощо. Аспекти художньої парадигми поета осмислено у давнішому монографічному дослідженні Т. Салиги «Микола Вінграновський» (К., 1989). Сучасні літературознавчі дослідження спадщини М. Вінграновського, як справедливо відзначає Л. Тарнашинська, обертаються у площині: «Вінграновський і народ, Вінграновський і Україна, Вінграновський і естетичний імператив, Вінграновський і жанрово-стильовий спектр його творчості, Вінграновський і художньо-виражальні засоби у їх, переважно традиційному тлумаченні» [2, с. 263].

Мистецький феномен М. Вінграновського не останню чергу криється в мові його текстів, що значною мірою кодифікує індивідуальний код поетики. У жанровому відношенні його твори — переважно ліричні вірші. Саме ліричний вірш, за переконанням Гадамера, «найоднозначніше доводить

невіддільність твору словесного мистецтва та оригінального явища мови» [3, с. 122]. Мова художніх творів являє собою той феномен, який заслуговує на особливу увагу науковців. Питання лінгвальної свідомості письменника та специфіки його мовної системи дискутуються дослідниками впродовж тривалого часу. Сьогодні можемо беззастережно стверджувати, що на цих теренах здійснено чималий поступ. Теоретичні основи й практичні принципи аналізу художньої мови тексту викладено в працях українських та європейських філологів-лінгвістів (В. Виноградов, С. Єрмоленко, Б. Ларін, Я. Мукаржовський, Л. Полюга, О. Потебня, В. Русанівський) та літературознавців (М. Бахтін, О. Веселовський, Т. Гундорова, І. Качуровський, Ю. Лотман, А. Ткаченко, І. Франко).

Підходячи до мови з боку функціонування як художньої зазвичай вдаються до відомої ідеї О. Потебні про її «зовнішню форму» мови. При цьому беруть до уваги той істотний факт, що мова з художнього, як і з лінгвістичного боку, є «формозмістовою єдністю, завдяки чому й надається до покомпонентного аналізу» [4, с. 208]. Розглядаючи окремі рівневі зрізи художньої мови митця (традиційно вирізняють її лексичну, синтаксичну та звукову сфери), не слід забувати, що «будь-яке членування живого феномена, котрим і є кожен справжній твір мистецтва, суто умовне й релятивне; структурування реальності — тільки гносеологічний прийом; ієрархічно підпорядковані рівні — лише абстракція; насправді ж усі елементи й сторони дійсного факту (і зонайвищою мірою — факту естетичного) нерозривно пов'язані, зрощені, взаємозумовлені» [5, с. 25].

Ведучи мову про індивідуальну манеру того чи того автора зазвичай говорять про лексичний зріз мови його текстів. «Межі мови означають межі мого світу», — писав Л. Вітгенштейн [6, с. 80]. Відомі слова Б. Пастернака «образ світу в слові явлений» переконують у тому, що «різні світи у всесвіті поезії — це різні художні мови, наділені різною моделюючою здатністю — принципом членування та ієрархізації універсуму» [7, с. 98]. Одним із найгрунтовніших на сьогодні досліджень про особливості поетичної мови М. Вінграновського можемо назвати монографію Л. Гливінської «Микола Вінграновський: лінгвостилістична інтерпретація» (К., 2006), в якій авторка здійснює скрупульозну

Фоміна Лілія Георгіївна — викладач кафедри української літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

параметризацію лексичної підсистеми, акцентує увагу на специфіці метафори митця в його словесно-поетичній системі. Окремі аспекти структурно-семантичного аналізу лексики М. Вінграновського подано у публікаціях сучасних дослідників (О. Андрієць, Л. Мініч та ін.). Однак із специфічною лексичною сферою художніх творів органічно пов'язані й своєрідні синтаксичні ресурси мови, формальні засоби (рима, строфіка, звук), на що в дослідженнях мовотворчості письменників звертається менша увага. Подібну тенденцію спостерігаємо й у працях про специфіку художньої мови М. Вінграновського, мовотворча палітра якого репрезентує ті способи та прийоми організації мовного матеріалу, завдяки яким нині можемо говорити про існування самобутнього естетичного феномена зі своєрідними мистецькими якостями.

У дотеперішніх розвідках про М. Вінграновського (і локальних, і більш ґрунтовних) переважно розкривають своєрідність його індивідуального стилю на рівні мотивної структури, образної системи тощо. Художня мова митця розглядається поки що спорадично, а тому вимагає ширшого й глибшого дослідження. Саме цим зумовлена актуальність пропонованої теми. Мета нашої статті полягає в з'ясуванні ролі стилістичних фігур у ліриці поета як системного структурного явища, покликаною відображати ідейно-художню особливості його мислення та специфіку художньої мови.

Творчість М. Вінграновського неповторна за позицій естетичних. На думку І. Дзюби, це «стихія, що в ній цілковито відсутня якась напередвстановленість. Ніколи не вгадати, про що він говоритиме за мить, що зрине дивовижно з глибинних нуртів його душі і який настрої хвилиною його огорне й хвилиною спаде, щоб поступитися місцем іншому» [8, с. 16]. Ліриці митця притаманна активізація різноманітних ресурсів зображально-виражальних засобів. Його поетичний стиль, що оприсутнює лексичні, морфологічні та синтаксичні скарби мови, являє не просто розмову автора з епохою, з народом, з життям, а творчо репрезентує свідому безмежність переживання, в якому зображуване трансформується в космічне буття:

Ти тут! Ти тут! Кохана, ти, як світ, —
Початок і кінець твій загубився...
Багряною півчарою схилився
В вологих сонцетінях небозвід... [9, с. 121]

У віршах М. Вінграновського простежується тонке й точне відчуття слова, вміння контролювати та правильно скеровувати мелодіку й ритмічно-інтонаційну партитуру тексту. Поет завжди «до-тримується чуття естетичної міри» [10, с. 19]. Лірична сюжетика його творів розгортається здебільшого за градаційним принципом («Я тебе обнімав, говорив, цілував...»; «Прицокало, прибилося, притекло...»). Зауважуємо таку особливість стилю митця, як уміння підсилювати експресивність висловлювання багатьма мовно-стилістичними ресурсами, приміром, морфемно-словотвірними засобами, зокрема, повторенням префіксів («Переживу. Перечорнію. Перекигичу...»). Його фраза «вищою мірою зграбна, пружна й необтяжена і водночас раз у раз ненавмисне афористична» [8, с. 17].

Композиційна «послідовність у розташуванні мовних відтінків у поєднанні з прийомами сюжетотворення та фігурами поетичного синтаксису зумовлює ізосинтаксичну будову поезій» [11, с. 177]. У цьому сенсі лірика М. Вінграновського створює враження «свідомої технічної програми» (В. Мельник). Органічний артистизм митця особливо відчутний у синтаксичній сфері мови, в неординарності побудови речення як «клітини поетичного твору» (М. Ласло-Куцок). У реченнях та їх комбінаціях «злютовуються в єдиному образному контексті тропи і стилістичні фігури, всі зображувально-виражальні чинники» [4, с. 268]. Більшість речень у віршах поета досить короткі, лаконічні, часто однослівні (називні та безособові). У палітрі авторських синтаксичних засобів частотними є спонукальні речення, що відповідають загальній напруженій тональності текстів митця. Риторичні фігури додатково інтенсифікують емоційний пафос його віршів:

Погасни. Змеркни. Зрабся. Збийся.
Збалакайся. Заметушись... [9, с. 286]

У цитованих рядках бачимо кумуляцію інтонаційно окреслених дієслів, що надають віршеві експресії, вживання ж наказового способу сприяє декламаційній піднесеності твору. До наказового способу поет удається систематично, він є фігурантом багатьох його віршів («Не руш мене. Я сам самую...»; «Затям собі на віки вічні», «Ходімте в сад. Я покажу вам сад»).

Синтаксичний зріз художньої мови М. Вінграновського засвідчує тяглість фольклорної традиції, естетична ж система своїм корінням сягає народної поезики. Його ім'я належить до тих представників національного слова, в яких «спостерігається виразне тяжіння до символіко-міфологічних джерел образності» [12, с. 104]. Невипадково кожен із дослідників творчості митця прямо чи опосередковано говорить про фольклоризм як її атрибутивну ознаку. Т. Салига вважає, що ця риса — «органічна плоть його лірики» [13, с. 30]. Фольклоризм як іманентна ознака художнього мислення М. Вінграновського виявляється у «внутрішній, семантичній організації мови» (С. Єрмоленко). Одним із улюблених художніх прийомів М. Вінграновського можна вважати характерні для фольклору повтори. Він успадковує й трансформує у власні тексти цей потенційний засіб з метою досягнення оптимального ступеня смислового та емоційного вияву почуттів ліричного героя. Чуттєва енергія ліричного вислову передається поетом через повтори того самого слова, що виконує функцію експресивного маркера емоційної напруги сюжету («Довго-довго давне літо давніло»). Повтори в його ліриці нерідко є сутнісним елементом композиційної побудови вірша, задають тон у подальшому розгортанні думки:

Так треба. Повернень — доволі!
Не треба. Даремно.
Недолі потреба?
Напевно, недолі... [9, с. 228]

Від фольклору М. Вінграновський успадкував змінні ритми вірша, котрі виступають прийомом передачі настроїв ліричного героя, його багатогранної емоційної натури й широкого почуттєвого спектру. Як у народній пісні, у віршах митця в межах одного тексту змінюється характер рим. Увесь

цей антураж вдало доповнює стилістично й естетично доцільна риторика, що має явний фольклорний характер («Красо моя! Україночко моя»; «Маріє, мріє, мрієчко моя»). Для передачі душевних колізій автор використовує своєрідну композицію, характерну для архітекtonіки народних пісень. Він вводить у тексти найвідоміші складові парадигми наявності ліричного суб'єкта в творі, що надає йому підкресленої інтимності. Маємо на увазі часте використання займенника «я» і відповідних форм типу «мене», «мені» («Я тій сльозі сказав: не йди»; «Дружиною мені присилились ви»; «Подаруй мені дівчину, Земле...»). Поет досить широко застосовує образний паралелізм у вигляді порівняння, що також засвідчує фольклорні генетичні витоки його лірики:

Прилетіли коні — ударили в скроні.

Прилетіли в серпні — ударили в серце... [9, с. 293]

Образний паралелізм у текстах М.Вінграновського часто підсилюється хіазмом, причому хіазм має як сумісне, так і дистантне розміщення. Нагадаємо, що традиційно хіазм трактують як зворотне (хрестоподібне) розташування спільних елементів. А.Ткаченко вважає, що ця стилістична фігура становить собою поєднання паралелізму та інверсії і розглядає її як «різновид синтаксичного паралелізму та образного паралелізму» [4, с. 286]. Ритмізована хіазматичність багатьох віршів М.Вінграновського створює враження дзеркальної симетрії, посилюючи мовну виразність та естетичну енергетику тексту: «Я висіяв сни із твоєї весни, / У синьому морі з весни із твоєї...» [9, с. 206].

Специфічна будова поетичної фрази М.Вінграновського, зокрема, «ламана» ритміка, надає художньому вислову «енергійності», впливаючи і на ритмомелодіку вірша. До типово поетових чинників творення «енергійного» тексту можна віднести численні паузи (на письмі — тире), які маркують еліпси та інші фігури поетичного синтаксису. Виокремлення коротких речень створює ефект «рубаного» синтаксису, котрий у мовознавстві називають парцеляцією. Він надає текстам експресії, увиразнює закличні інтонації та пафосність твору, є заміником найуживаніших тропів. Своєрідний синтаксис, подібно до лексики, употужнює естетичний потенціал віршів митця, увиразнює авторську специфіку мови. Певна прозаїчність, лаконічність вислову, «рвана» фраза, а відтак лапідарність (стислість, виразність) є своєрідною емблемою поезики М.Вінграновського. «Рвучкий» ритм вірша у поєднанні з еліпсом передає емоційний стан ліричного героя, експресивність же відтворюваних почуттів та переживань увиразнюється градацією. Спресованість думки зазвичай підсилюється використанням аспінопеги (стилістична фігура у вигляді незавершеного, раптово обірваного речення):

Не — відбувалось. Не — тремтіло.

Не — золотіло. Не — текло.

Не — полотніло. Не — біліло.

Не... — Господи!.. — не — не — було!.. [9, с. 286]

Наведений фрагмент засвідчує таку особливість синтаксичної сфери художньої мови М.Вінграновського, як поєднання на площині одного тексту кількох стилістичних фігур, до того

ж — рідко вживаних у творчій практиці більшості авторів. Стилістичну інкрустацію вірша «Це ти? Це ти. Спасибі...», наприклад, формує гармонійний синтез анастрофи, еліпса та градації. Зустрічаємо в ліриці поета комбінації й інших стилістичних фігур, наприклад, еліпса, антитези та градації:

...Мовляв, каміння — це вода.

Нещастя — щастя. Радість — горе.

Зажура — сміх. А сміх — біда.

Зозуля — півень. Крапля — море [9, с. 131]

Безвідносно до характеру komponування різноманітних стилістичних фігур у межах одного тексту, в кожному випадку вони не лише стилістично, але й естетично вмотивовані, використані автором доцільно й «працюють» на гармонізацію змісту та відгранення форми. Така синтаксична панорама вірша репрезентує певну ситуативну фрагментарність мовлення, однак у більшості випадків генерує художню виразність, відображає внутрішній драматизм ліричного переживання.

Однією з найуживаніших і найвиразніших стилістичних фігур у ліриці М.Вінграновського є еліпс, тобто стилістична фігура, що полягає в опущенні певного члена речення чи словосполучення, які легко відновлюються за змістом поетичного мовлення. Серед різновидів еліпса дослідники вирізняють називні речення. Саме такий еліпс є вельми частотним у творчій практиці М.Вінграновського. Він не тільки формує естетичну зарядженість тексту, але й виконує функцію емоційного (почасти — інформативного) маркера висловлюваного, засобу вираження динамічності ліричного сюжету:

Ти — ранок мій, ти — південь мій і вечір,

Ти — ніч моя...

Хоч все на світі — втеча! [9, с. 201]

Особливим експресивним прийомом увиразнення художнього вислову М.Вінграновського є повтори (анафори, анепіфори, полісиндетони, хіазми й ін.). Ці стилістичні фігури надають мові поета напруженості, підсилюють внутрішній драматизм і схвильованість ліричного переживання, емоційну імпульсивність думки, конкретизують тему твору тощо. Зазвичай виділяють три основних типи повторів відповідно до місця розташування повторюваних компонентів: контактний повтор, сумісний, дистантний. У ліриці М.Вінграновського зустрічаємо всі названі типи повторів. Нерідко вони експлікуються в одному вірші (почасти — у межах однієї строфи):

Канни цвітуть над морем...

Канни — червоні чайки!

Зором своїм червоним

Палахкотять над морем [3, с. 74]

Характерною рисою синтаксичної сфери художньої мови М.Вінграновського є висока частотність вживання такого повтору, як полісиндетон, тобто багатосполучниковість — одна з фігур поетичного мовлення, «виповнена повторюваними однаковими сполучниками задля посилення ліричної виразності чи медитативності» [14, с. 73]. Завдяки полісиндетону автор підкреслює рівноцінність того, що перелічується, водночас підсилюючи змістове й емоційне навантаження кожного репрезентованого в тексті мовного сегмента: «І ти

біля мене, і птиці, і стебла, / В дорозі і небо над нами із тебе...» [9, с. 206].

Повтори відіграють важливу функцію у з'ясуванні опорних слів-концептів у художній системі М. Вінграновського, у виокремленні домінуючих тематичних полів, у декодуванні сегментів його поезики загалом. Синонімічні й тематичні повтори слугують виявленню індивідуального способу відображення митцем дійсності, параметрів і специфіки «внутрішнього світу» твору — предметами, поняттями, діями чи ознаками. У цьому випадку йдеться про з'ясування авторської інтенції, котра до певної міри конкретизується саме синтаксичними прийомами:

Ходімте в сад. Я покажу вам сад,
Де на колінах яблуни спить вітер.
А згорблений чумацький небопад
Освітлює пахучі очі квітів [9, с. 183]

Ввідна синтаксична конструкція «Я покажу вам сад» передбачає називання об'єктів живої і неживої природи. У такий спосіб поет окреслює тематичні поля вірша: «предметний світ саду» (яблуна, квіти, сливи, груша); «природні явища» (вітер, небопад, сонце, зоря, тиша). Повторювана декілька разів група слів, об'єднана за змістом у спонукально-запрошувальну фразу «Ходімте в сад. Я покажу вам сад» підкреслює авторський волюнтаризм, через який засвідчується присутність автора, що є індивідуальним маркером його поетичного нарративу. На особливе значення цієї фрази в семантичній організації тексту вказує і використання анепіфори, що створює тематичне кільце поезії. Поет доповнює цей стилістичний прийом своєрідним афоризмом («очі сумління саду»), надаючи фразі логічного продовження (завершення), що асоціюється з таким елементом сюжету, як післямова.

Отже, повтори у творчій практиці М. Вінграновського мають широкій поліфункціональний спектр. Поет плідно використовує потенційні можливості цієї стилістичної фігури в структурній організації тексту — від власне композиційно-зображальних та експресивно-граматичних до інтонаційно-ритмічних.

Атмосферу інтимності діалогу ліричного суб'єкта у віршах М. Вінграновського підсилює активно культивована ним апострофа (особисте звертання), що, як відомо, «притаманна народній свідомості, зумовлена традицією гармонійного життя з довкіллям, зафіксована у міфологічних сюжетах, у різних жанрах фольклору» [14, с. 59]. Звертання є виразним елементом мовноетикетної системи інтимної поезії митця, відзначаючись не лише частотністю функціонування, але й виступаючи особливим засобом формування його індивідуальної стильової домінанти. Додатковим елементом створення інтимізованого діалогу є звертання до адресатки на Ви, що значною мірою ушляхетнює відтворювані у вірші переживання ліричного суб'єкта:

Сеньйорито акаціє, добрий вечір.

Я забув, що забув був вас... [9, с. 376]

Особливістю стилістичного рівня художньої мови М. Вінграновського нам видається доволі вдале компонування стилістичних фігур (анафора, епіфора) і лексико-композиційних прийомів (евфонічний епаналепсис, словесні повтори) зі звуковою інструментовкою. Повторення слів із алітераціями (асонансами) надає мові поета особливого колориту, генералізує важливу особливість його індивідуальної мистецької манери:

У синьому морі я висіяв сни,
У синьому морі на синьому глеї
Я висіяв сни із твоєї весни,
У синьому морі з весни із твоєї [9, с. 206]

Серед стилістичних фігур у поезії М. Вінграновського важливу функцію виконує низка інших формальних проявів тексту (різні види інверсії, еналага, епаналепсис, епімона та ін.). Їх виявлення, характеристика та з'ясування естетичної ролі в тексті ще чекає на своїх дослідників. Перспективність подальших літературознавчих студій становить комплексне вивчення всіх мовних засобів образності та експресивності віршів М. Вінграновського як істотних кодів його індивідуальної поезики.

Література

1. **Історія української літератури XX століття:** У 2 кн. — К.: Либідь, 1998. — Кн. 2. — 456 с.
2. **Тарнашинська Л. Б.** Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. — К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. — 534 с.
3. **Гадамер Г.-Г.** Герменевтика і поезика. — К.: Юніверс, 2001. — 288с.
4. **Ткаченко А. О.** Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. — 2-е вид., випр. і доповн. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. — 448 с.
5. **Тихолоз Б. С.** Моторошна магія тексту: Лінгвістичний аналіз поезії Івана Франка «Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер висе...» // Дивослово. — 2003. — №4. — С. 23—27.
6. **Витгенштейн Л.** Логико-філософський трактат. — М.: Наука, 1958 (2009). — 133 с.
7. **Лазебник Ю.С., Ярмач В.І.** Поезія XX века: Слово, текст, мир. — К.: Наукова думка, 1992. — 144 с.
8. **Дзюба І.М.** Творити світ для згоди і любові: Духовна міра таланту // Українська мова і література в школі. — 1986. — №11. — С. 16—21.
9. **Вінграновський М.С.** Вибрані твори: У 3 т. — Т. 1: Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. — Тернопіль: Богдан, 2004. — 400 с.
10. **Ковалів Ю.І.** «Творись мій труд!»: До портрета М. Вінграновського // Радянське літературознавство. — 1986. — № 11. — С. 15—21.
11. **Мельник В.** Функції стилістичних фігур та засобів звукопису в строфіці Василя Стуса: На матеріалі поезій збірки «Круговерть» // Праці молодих учених України: Збірник статей. — К., 1999. — С. 175—186.
12. **Коцюбинська М.Х.** Народнопісенне коріння поезики Шевченка // Коцюбинська М. Мої обрії: В 2 т. — К.: Дух і літера, 2004. — Т. 1. — С. 95—105.
13. **Салига Т.Ю.** Поет — це слово. Це його життя... // Вінграновський М. Вибрані твори: У 3 т. — Тернопіль: Богдан, 2004. — Т. 1. — С. 6—54.
14. **Літературознавчий словник-довідник** / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. — К.: ВЦ «Академія», 1997. — 752 с.

The current issues of the creativity of N. Vingranovsky is investigated in the article. The main focus is concentrated on the exposure and characteristic of the key metaphors and specific syntactic structures, defined their ideological and aesthetic functions in the poems of the poet.

Key words: art model, text, genesis, concept, poetic syntax.